

Бундз Р. О.,
асpirант кафедри кримінального права і процесу
Інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ НЕПОВНОЛІТНІМИ З ОСОБЛИВОЮ ЖОРСТОКІСТЮ

DESCRIPTION OF CRIMINOLOGY OF CRIMES ACCOMPLISHED BY MINOR WITH THE SPECIAL CRUELTY

Стаття присвячена дослідженю кримінологічної характеристики злочинів, що вчиняються неповнолітніми з особливою жорстокістю. Встановлено, що тяжкі насильницькі злочини неповнолітніх за ступенем суспільної небезпеки та тяжкості заподіюваніх наслідків перевершують інші кримінальні прояви в підлітковому середовищі, доведено, що все більше злочинних посягань насильницького характеру виявляються в самій крайній формі жорстокості.

Ключові слова: злочинність неповнолітніх, особлива жорстокість, кримінологічна характеристика, стан, структура, динаміка, мотив, злочини, що вчиняються з особливою жорстокістю.

Статья посвящена исследованию криминологической характеристики преступлений, совершаемых несовершеннолетними с особой жестокостью. Установлено, что тяжкие насильственные преступления несовершеннолетних по степени общественной опасности и тяжести причиняемых последствий превосходят другие криминальные проявления в подростковом среде, доказано, что все больше преступных посягательств насильственного характера проявляются в самой крайней форме жестокости.

Ключевые слова: преступность несовершеннолетних, особая жестокость, криминологическая характеристика, состояние, структура, динамика, мотив, преступления, совершаемые с особой жестокостью.

To research criminological characteristics of crimes committed by juveniles with cruelty. Established that serious violent crimes by juveniles degree of public danger and severity of consequences zapodiyuvanyh superior to other criminal activity in teenagers, it is proved that more crimes are violent in its most extreme form of violence.

Key words: juvenile crime, cruelty, criminological characteristics, state, structure, dynamics, motivation, crimes committed with extreme cruelty.

Постановка проблеми. З'ясування основних показників злочинності: динаміки, рівня, структури, географії, питомої ваги того чи іншого виду злочинів в загальній структурі злочинності дасть змогу, по-перше, з'ясувати реальну картину злочинності розглядуваної категорії, по-друге, допоможе вирішити завдання, пов'язані із запобіганням злочинам, що вчиняються неповнолітніми з особливою жорстокістю.

Тяжкі насильницькі злочини неповнолітніх за ступенем суспільної небезпеки та тяжкості заподіюваніх наслідків перевершують інші кримінальні прояви в підлітковому середовищі. Вони завдають величезної, часом непоправної шкоди суспільству. Безпосередньо потерпілими від них щорічно стають десятки тисяч людей. Неповнолітні, які вчиняють такі злочини, поширяють стереотип агресивно-насильницької поведінки в побутовому і дозвільному мікрорайоні середовищі. Саме ці кримінальні діяння найбільш засуджуються з точки зору загальнолюдської моралі. Ескалація кримінального насильства викликає у громадян обґрунтовану тривогу, підтримує їхню віру в реальну захищеність від злочинних посягань.

Стан дослідження. Загалом проблемам жорстокості та насильницької злочинності присвячена досить значна кількість робіт українських (Александров Д.О., Алікіна Н.В., Андрюсюк В.Г., Джужа О.М., Закалюк А.П., Казміренко Л.І., Коновалова В.О., Костицький М.В., Матвійчук В.В., Марчак В.Я., Медведев В.С., Морозов О.М., Ходимчук О.О.,

Шепітко В.Ю. та ін.) та російських (Антонян Ю.М., Єнікополов С.М., Михайлова О.Ю., Ратінов О.Р., Самовичев Є.Г. та ін.) науковців. В науковій літературі дальнього зарубіжжя проблема агресивності представлена роботами Бартола К., Берна Р., Річардсона Д., Фромма Е. та ін.

Виклад основних положень. Перед тим, як перейти до кримінологічної характеристики злочинності неповнолітніх, що вчиняються з особливою жорстокістю, означимо, які саме діяння ми будемо характеризувати. Під злочинами, що вчиняються з особливою жорстокістю, на нашу думку, слід розуміти умисні насильницькі діяння, прояв агресивності, як особистісної риси особистості, що вчиняються шляхом заподіяння фізичної та/або психічної шкоди потерпілому, та полягають у усвідомленому заподіянні особливих фізичних чи психічних страждань, отже кримінолігчній характеристиці ми будемо піддавати насильницькі та насильницько-корисливі злочини (тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, умисні вбивства, побої, мордування, статеві злочини, розбій, насильницький грабіж тощо).

У кримінологічній науці під жорстокістю розуміється егоїстичне ставлення, що проявилося в насильницьких діях, яке поєднується з крайнім ступенем «емоційного відкидання». І, як стверджує ряд авторів, саме в емоційній сфері констатується формування та прояв погано контролюваних схильностей до ворожості та агресивності в ставленні до

оточуючих, скупості, егоцентризму, уразливості і неадекватних реакцій відносно кривдника, зривів при підвищених емоційних «навантаженнях», що виражається в прагненні заподіяти їм фізичні, психічні, моральні страждання, зневазі до людського життя і здоров'я або байдужість до страждання інших осіб у досягненні поставленої цілі». Наприклад, в роботі Ю.М. Антоняна висловлюється думка про те, що «<...> насильство, агресивність і жорстокість займають у суспільстві настільки ж місце, що і любов, доброта, співчуття і милосердя. Ці перелічені явища являють собою нерозривну єдність і боротьбу протилежностей, дві сторони однієї медалі – відносин між суб'єктами громадянського суспільства [1, с. 13]».

У правовій літературі під насильницької злочинністю розуміється значна частина злочинних посягань, скочених із застосуванням фізичної сили або погрози застосування такої, що мають основною безпосередньою метою позбавлення людини життя або заподіяння шкоди її здоров'ю, фізичній свободі, тілесної (у тому числі, статевої) недоторканності проти його волі, тобто психічне і фізичне насилиство над особистістю виступає в якості основного способу їх вчинення. Саме поняттям насильницької злочинності при кримінологічному аналізі охоплюється широке коло суспільно небезпечних, караних діянь. Конститутивною ознакою злочинів даного виду є насилиство над «потерпілим (жертвою)» [2, с. 14-24], що розуміється як беззаконне застосування сили, примусове, тобто скочене проти волі іншої особи, вплив на неї [3, с. 48-49].

До насильницької злочинності відносяться, на думку А.І. Алексеєва, діяння, які посягають на різні об'єкти, але пов'язані єдиною мотивацією (насильницькою або насильницько-агресивною). При цьому мається на увазі і насилиство «інструментальне» (наприклад, спрямоване на пограбування, в основному, грабіж, розбій та вимагання, дані злочини більш суспільно небезпечні вже тільки в силу подвійної мотивації (насильницької і корисливої) злочину), і насилиство як самоціль [4, с. 229]. У своїй роботі Д.В. Ривман відзначає той факт, що «насилиство при здійсненні грабежів і розбоїв стає все більш жорстким, а жертви все менш захищеними [5, с. 33].

Фахівці класифікують насильницькі злочини за різними підставами. Зокрема, залежно від характеру насилиства злочини поділяються на такі групи. У першу групу включають злочини, вчинені з використанням фізичного насилиства: вбивства, спричинення тілесних ушкоджень різної тяжкості, побої, хуліганство, згвалтування, грабіж, розбій, вимагання, незаконне позбавлення волі тощо. Другу групу складають злочини, що вчиняються з застосуванням психічного насилиства у вигляді погроз життю та здоров'ю потерпілого або його близьких та інших осіб. Третю групу представляють злочини, які можуть бути вчинені лише за допомогою психічного насилиства. І четверту групу становлять злочини, що вчиняються посадовою особою з використанням психічного насилиства [1, с. 51].

Перед тим як перейти до питання стану, динаміки і тенденції тяжкої насильницької злочинності неповнолітніх, вважаємо за необхідне дати коротку кримінологічну характеристику всієї тяжкої насильницької злочинності в Україні, а також показати місце даного виду злочинності неповнолітніх в загальній злочинності неповнолітніх.

За даними Державної служби статистики України у 2008 р. на території України всього було зареєстровано 136 178 тяжких та особливо тяжких злочинів, у 2009 р. – 154 529, у 2010 р. – 178 947 таких злочинів.

Найбільша кількість тяжких та особливо тяжких насильницьких злочинів в 2008 році реєстровано в АР Крим – 6930, Донецькій обл. – 15 969, Дніпропетровській обл. – 12 951, Луганській обл. – 9005, та Запорізькій обл. – 8388 злочинів. В 2009 р.: АР Крим – 8393, Донецькій обл. – 18 456, Дніпропетровській обл. – 15 139, Луганській обл. – 10 324, та Запорізькій обл. – 9301 злочин; в 2010 р.: АР Крим – 13 063, Донецькій обл. – 21 477, Дніпропетровській обл. – 18 043, Луганській обл. – 11 433, та Запорізькій обл. – 10 716 злочинів.

Протягом 2010 року зросла кількість злочинів, скочених неповнолітніми (на 12,3%), групою осіб (на 16,6%), особами, що раніше вчиняли злочини (на 31,7%), особами у стані алкогольного сп'яніння (на 16,3%). Кількість злочинів, скочених неповнолітніми та за їх участю, склала 17,3 тис. (3,5% у загальній кількості злочинів, зареєстрованих органами внутрішніх справ), серед яких кожний другий – тяжкий (50,4% або 8,7 тис. злочинів). Кожні два з трьох злочинів – крадіжка (66,6% або 11,5 тис. злочинів). Кількість грабежів зменшилась на 36,4% і склала 1,6 тис. злочинів або 9% від загальної кількості злочинів, скочених неповнолітніми або за їх участю. Кількість умисних вбивств та замахів на вбивство зменшилась на 24% і склала 76 злочинів.

Серед групових злочинів 52,1% припадає на крадіжки (17,7 тис. злочинів), серед яких 14,1% – групова квартирна крадіжка (2,5 тис. злочинів). Випадки грабежу складають 6,9% (2,4 тис.), шахрайства – 4,1% (1,4 тис.), розбою та хуліганства – по 3,8% (1,3 тис.) від загальної кількості групових злочинів.

Кількість проявів рецидивної злочинності у 2010 році становила 19,3% від загальної кількості злочинів, зареєстрованих органами внутрішніх справ (96,8 тис. злочинів), серед яких 41,5% або 40,2 тис. – складали тяжкі та особливо тяжкі злочини. Кожний 2-й злочин – крадіжка (43,3 тис.). Питома вага грабежів та розбоїв склала 8% (7,7 тис.). Кількість умисних вбивств та замахів на вбивство нараховує 798 злочинів. У 2013 р. органами внутрішніх справ обліковано 549,6 тис. злочинів (97,5% від загальної кількості). Майже третина цих злочинів (29,8%) квалифікується як тяжкі та особливо тяжкі.

У загальній кількості злочинів, зафікованих правоохоронними органами, домінують злочини проти власності – 59,4%; злочини проти життя та здоров'я особи складають 12,7%. [6]

Зміни, що відбулися в державі в 90-році, привели до зростання злочинності неповнолітніх, а значить, забезпечили суспільство позитивною динамікою загальної злочинності на довгі роки, так як добре відомий статистичний показник високого рівня рецидивних злочинів з боку тих, хто перший злочин скоїв у неповнолітньому віці.

Вже простий кількісний зрист – тривожний симптом, але відбулися серйозні якісні зміни злочинності неповнолітніх. Кримінологічні дані свідчать про те, що існує закономірність – чим раніше людина стає на злочинний шлях, тим цей шлях довший і небезпечніший, а людина – менше виправна.

Органами внутрішніх справ (без врахування податкової міліції) у 2010 р. виявлено 226,4 тис. осіб, які вчинили злочини, з них 96,6% притягнуто до кримінальної відповідальності. З числа виявлених осіб 6,2% – неповнолітні. Майже кожний четвертий з числа осіб, причетних до злочинів, раніше вже ставав на злочинний шлях, кожний п'ятий – скоював його в групі, кожний шостий – вчинив злочин у стані алкогольного сп'яніння. Більше половини (62,8%) осіб, які підозрювались у скоєнні злочинів, на момент вчинення злочину не працювали і не навчались.

За даними Державної судової адміністрації України, у 2010 р. набрали законної чинності вироки судів щодо 168,8 тис. осіб (на 15,3% більше, ніж у 2009 р.), засуджених до різних мір кримінального покарання, з яких – 10,9 тис. неповнолітніх (на 27,2% більше, ніж у 2009 р.), засуджених до різних мір кримінального покарання, з яких 18,5% – до позбавлення волі на певний строк; 9,8% – до виправних робіт, громадських робіт або штрафу; 70,8% неповнолітніх засуджених було звільнено від покарання.

Аналіз матеріалів кримінальних справ показав, що більшість розглянутих злочинів (47,1%) припадає на пізній нічний час (у період з 24.00 до 06.00 год). Дещо меншу кількість даних злочинів – на період з 18.00 до 20.00 год. (35,3%), з 06.00 до 18.00 години та з 20.00 до 24.00 години сконцентрована 17,6% досліджуваних злочинів. Що стосується сезонних особливостей вчинення зазначених злочинів, то найбільшу їх кількість було сконцентровано влітку (64,7%) та восени (23,5%), і набагато менше – на весні (6,6%) і взимку (5,2%).

При вчиненні посягань об'єктами виступали: здоров'я (20%), статева свобода та статева недоторканість особи (66,9%), життя людини (13,1%). Предметами злочинних посягань були: матеріальні цінності, гроші (82,9%), а також продукти харчування та одяг (17,1%). Найбільш поширеним місцем вчинення злочинів даного виду є будинки і квартири (41,1%). Решта злочинів сконцентровані на вулицях, дворах житлових будинках, парках 16,3%, в лісосмузі (13,8%), в будинках відпочинку, на дачах (8,3%).

Основними способами вчинення даних злочинів були: заподіяння поранень із застосуванням ножів, сокир та інших колючих, ріжучих і рубаючих предметів (64,7%), нанесення множинних побоїв із застосуванням підручних предметів (молотків, палиць тощо) або без застосування таких (27,6%). Виявлено було й інші способи вчинення злочинів, зокрема,

вбивств: утоплення у воді, скидання з висоти (6,2%), закопування в землі (по 1,5%).

Основними знаряддями вчинення злочинів були: ножі та сокири (64,7%), підручні предмети – зашморг, камені (23,5%), в інших випадках (11,8%) ніякі знаряддя не застосовувалися (мали місце побиття руками і ногами).

Найважливішим аспектом кримінологічної характеристики зазначених злочинів є їх повторність, тобто вчинення злочинцем двох або більше епізодів аналогічних (пов'язаних із застосуванням насильства) або інших злочинів, які розглядаються в рамках однієї кримінальної справи. Виходячи з аналізу матеріалів судової практики вдалося встановити, що 44,8% (67 кримінальних справ за обвинуваченням осіб у вчиненні злочинів з особливою жорстокістю) містять кілька епізодів, з них 54,2% містили два епізоди і 45,8% – більше двох епізодів злочинної діяльності.

Кількість потерпілих при вчиненні вбивств коливалася в межах від 1 до 2 людей – 59,6%, від 2 до 4 – 36,2%, від 4 і більше – 4,2% від загальної кількості вбитих. Виходячи з даних вивченого нами емпіричного матеріалу було також встановлено, що 16,7% вбивств з особливою жорстокістю, сконцентровано двох і більше осіб охоплювалися єдиним умислом злочинця (-ів). У результаті кількість жертв в 2,3 рази перевищувала кількість кримінальних справ за даними злочинами.

Одними з домінуючих у сконцентрованих злочинах з особливою жорстокістю, як показали результати проведеного дослідження, залишаються мотиви, що випливають з побутових конфліктів і спорів (27,8%). Серед них як самостійні мотиви вбивств в 23,5% кримінальних справ були встановлені помста і особисті неприязні стосунки. Вбивства з помстою були, як правило, обумовлені протиправною поведінкою жертви: поширенням відомостей, що ганьблять злочинця або його близьких родичів, аморальною поведінкою.

Несприятливі та тенденції жіночої злочинності в розглянутих злочинах. До останнього часу вона інтенсивно збільшувалася, мало не обганяючи зростання чоловічої злочинності. Деякі протиправні посягання з боку жіночої статі носять «нетрадиційний», виключно зухвалий і небезпечний характер, відрізняються особливою жорстокістю, діють за принципом: все або нічого. В основному, насильницькі дії неповнолітніх злочинців жіночої статі з проявом жорстокості, як показало наше дослідження, вчиняються у групах і являють собою підвищений рівень небезпеки.

При аналізі питання, чому неповнолітній приходить в стан активності та готовності до сконцентрованого злочину, мотивація може аналізуватися, як прояв потреб в якості джерел активності. Якщо вивчається питання, на що спрямована активність індивіда, заради чого зроблено вибір даних активів поведінки, досліджуються насамперед мотиви, як причини, що визначають вибір спрямованості злочинної поведінки.

У кримінологічній літературі існує думка про те, що мотив – це внутрішній стимулятор, побудник діяльності особистості, який є безпосередньою причиною злочинної поведінки і висловлює особистісне ставлення до того, на що спрямовано цю поведінку [7, с. 66].

Виявлення і вивчення істинних мотивів злочинів є складним завданням, що стоїть перед правоохоронними органами і науковою. Термін «мотивація», взятий в широкому сенсі, використовується у всіх областях психології, які досліджують причини і механізми цілеспрямованої поведінки людини. Злочинні мотиви – це модифікації звичайних людських мотивів, які направляються на цілі, заборонені законом або пов’язані з використанням протиправних засобів. Слід зазначити, що поняття «мотивація» більш невизначене, ніж мотив, зрозуміло лише, що воно ширше поняття «мотив». Вчені-кримінологи по-різному розуміють даний термін. Так, одні автори вважають, що мотивація – це процес формування злочинних мотивів [8, с. 111], а інші під мотивацією розуміють сукупність мотивів злочинів [9, с. 4-8]. Мотивація злочинної поведінки розглядається як внутрішній і об’єктивний процес, що протикає в психіці особи, чию поведінку ми досліджуємо [10, с. 17]. Але й серед психологів немає єдиної думки на цей рахунок. «Для того щоб зрозуміти поведінку людини, – писав І.С. Кон, – недостатньо знати об’єктивну систему його ролей. Необхідно також розуміти їх внутрішню структуру, їх життєвий сенс в його власних очах, з’ясувати ціннісну» домінанту «його особистості» [11, с. 256].

Наше дослідження показало, що поширеність на практиці таких мотивів, як користь (93%) і помста

(5%) більшою мірою відноситься до злочинів, що нами вивчаються, але вражас зовнішня безмотивність скоених діянь (2%). Часто особлива жорстокість, обрана ними в якості задоволення своїх злочинних намірів, що супроводжує дії неповнолітніх злочинців, не вкладається в звичайні схеми мотивів злочинної поведінки.

Це говорить про наявність скритих, «загадкових» мотивів злочинів, часто неусвідомлених самими злочинцями; про велике значення у формуванні мотивації особистісних факторів у неповнолітніх, які вчинають подібні діяння.

Висновки. Простеживши процес криміналізації неповнолітніх, можна прийти до висновку, що все більше злочинних посягань насильницького характеру виявляються в самій крайній формі жорстокості. На наш погляд, найбільш стійку і значну частину серед насильницьких злочинів становлять умисне вбивство, умисне нанесення тяжкої і середньої тяжкості шкоди здоров’ю, розбой, насильницькі грабежі, згвалтування, поєдане з насильством хуліганство, побої, катування тощо. У основі об’єднання розглянутих злочинних діянь в окрему криміногічно значиму групу лежать, головним чином, такі критерії, як спосіб дії злочинця, форма вини і об’єкт посягання. Результати проведених досліджень, свідчать про те, що злочинність неповнолітніх набуває рецидивний характер. У даний час рецидив концентрується у молодших вікових групах. У злочинах, скоених неповнолітніми з проявом жорстокості, вивчають такі найбільш значущі криміногічні ознаки, як: місце, час і спосіб їх вчинення. Знання та використання вищезнаваних моментів може мати суто практичне значення при проведенні профілактичної роботи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антонян Ю.М. Преступная жестокость : [монография] / Ю.М. Антонян. – Москва, 1994. – ВНИИ МВД России. – 216 с.
2. Полубинский В.И. Криминальная виктимология / В.И. Полубинский. – М., 1999. – С. 14–24.
3. Насильственная преступность / под. ред. В.Н. Кудрявцева. – М., 1997. – С. 48–49.
4. Алексеев А.И. Криминология / А.И. Алексеев. – М., 1998. – С. 229-244.
5. Ривман Д.В., Виктимология / Д.В. Ривман, В.С.Устинов. – Н.Новгород, 1999. – С. 33–41.
6. Офіційний сайт державного комітету статистики України. Електронний ресурс: www.ukrstat.gov.ua.
7. Игошев К.Е. Типология личности преступника и мотивация преступного поведения. – Горький, 1974. – С. 66.
8. Филимонов В.Д. Криминологические основы уголовного права / В.Д. Филимонов. – Томск, 1981. – С. 111–126.
9. Кузнецова Н.Ф. Мотивация преступлений и тенденции ее изменения // Вопросы советской криминологии. – М., 1975. – С. 4–8.
10. Криминальная мотивация. – М., 1986. – С. 17.
11. Кон И.С. Личность и ее социальные роли // Социология и идеология. – М., 1969. – С. 256.